

УДК 712.253.034(477.83-21)(093.2)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.02.461>

ПАЛАЦОВИЙ САДОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДИ ФРАНЦІШЕКА САЛЕЗІЯ ПОТОЦЬКОГО У КРИСТИНОПОЛІ

Вікторія ТАРАС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9144-8331>

кандидат архітектури,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, Львів, Україна,
e-mail: vikitaras@yahoo.com

Актуальність теми зумовлена вибірковими й неповними дослідженнями садово-паркового комплексу при палаці Францішека Салезія Потоцького за проектом архітектора П'єра Ріко де Тієрегайля в м. Кристинополі (з 1951 р. — м. Червоноград). *Об'єктом дослідження* є садово-парковий комплекс при палаці Францішека Салезія Потоцького за проектом архітектора П'єра Ріко де Тієрегайля в м. Кристинополі. *Предметом дослідження* є ландшафтно-планувальний уклад, композиційні принципи побудови, функціональне та семантичне вирішення садово-паркового комплексу при палаці в м. Кристинополі. *Хронологічні межі дослідження* — XVIII ст., яке охоплює роки життя власника палацового комплексу у м. Кристинополі київського воєводи Францішека Салезія Потоцького. У статті використовуються структурно- та порівняльно-типологічний та історично-культурологічний методи дослідження. *Наукова новизна* полягає у розкритті ландшафтно-планувального укладу та композиційних принципів побудови садово-паркового комплексу при палаці в м. Кристинополі на основі аналізу архівних матеріалів та наукових джерел.

Ключові слова: садово-парковий комплекс, бароко, м. Кристинопіль, Францішек Салезій Потоцький, П'єр Ріко де Тієрегайль.

Viktoriya TARAS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9144-8331>

cand. of architecture,

Senior Researcher at the Ethnology Institute

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: vikitaras@yahoo.com

THE GARDEN-PARK COMPLEX IN THE CITY OF KRYSYNOPOLE UNDER THE PROJECT OF PIERRE RICO DE TIERREGAILLE

The research of garden-park complex at the palace of Franciszek Salezy Potocki by architect Pierre Rico de Tierregaille in Krystynopol (from 1951 — Chervonograd) is selective and incomplete. To date are not known manuscripts or graphic information about its original appearance. With the changing of political situation, the castle in Krystynopol, like many other buildings of this type, gradually lost its defensive significance, became an ordinary magnate residence. Francis becomes the sole owner (Didych) of Krystynopol after death of his father. The voivod was planning on getting a real crown. Ambitious plans of Franciszek Salezy Potocki Franciszek Salezy Potocki needed decent «future king» residence. The architect Pierre de Tierregaille Rico (Pierre Ricaud de Tierregaille), the French military engineer helped him to make a reconstruction of the family cell who drafted the palace and garden and oversaw the construction for six years from 1756 to 1762. The project is kept in the National Archives of the city of Krakow in the collection «29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic, Sign. 3137».

Problem Statement. The article is based on these and other archival documents, analyzed composition and landscape-planning, functional, semantic solution of garden-park laying in a palace in the city of Krystynopol by the project of architect Pierre Rico de Tierregaille.

Purpose. The objective of this work is the garden-park complex in a palace in the city of Krystynopol

Methods. The article relies mainly on comparative-typological and historical-cultural approaches as well as elements of structural-typological and geographical methods of architectural studies.

Results. The architect Pierre de Tierregaille established a garden on the land of swamps, where rivers Western Bug and Solokiya merge, dedicated to the water element. The Garden had Central axis planning. It consisted of a parterre of which is adjacent to the palace and three longitudinal axial basins combined together. From the south, east and north garden surrounded by canals. Network channels and pools are functionally linked, resembling the alchemical retort, as the owner was a fan of alchemical hermetism. The palace complex consisted of two menagerie and a recreation palace in the village Perespa. Resting place of the owner full of luxury and entertainment life in Krystynopol served as a small palace «Côté de la Cour».

The authorship of this project is also attributed to Pierre de Tierregaille Rico. Consequently, the palace and park complex in Krystynopol was a real architectural pearl of its time.

Keywords: garden, park, baroque, Franciszek Salezy Potocki, Krystynopol, Pierre Ricaud de Tierregaille.

Вступ. Палацовий комплекс київського воєводи Францішека Салезія Потоцького (1700—1772) у м. Кристинополі (з 1951 р. — м. Червоноград) належить до найпрекрасніших резиденцій XVIII ст., розташованих на землях коронної Русі. Якщо окремі питання, що стосувалися споруд резиденції, авторства палацу, етапів його розвитку, досить докладно обговорювались в науковій [1, s. ССХVIII—ССХХІV; 2, s. 45—46; 3, s. 396; 4, s. 270—272; 5, s. 61—80] і популярній літературі, то ландшафтно-планувальний уклад, функціональне вирішення та семантика садового закладення при палаці і звиринців за межами резиденції залишилися поза увагою дослідників. Лише Г. Цюлек [6, s. 98], Л. Майдецький [7, s. 419—420] згадують про сад у палаці в м. Кристинополі, зараховуючи його до мистецтва бароко, натомість дослідник Я. Богдановський [8, s. 61, 64, 77, 84, 258] вважає, що садово-парковий комплекс виявляє ознаки класицизму.

Рід Потоцьких належить до найстаріших у Польщі. Предком роду був Жирослав із Потока (бл. 1136 р.), — прізвище утворилося від топоніма Поток (пол. Potok), яким іменувалося село біля міста Єнджеюва Свентокшиського воєводства (пол. Jędrzejów, Województwo świętokrzyskie). Від дітей його сина Олександра походять шляхетські роди Москожевських, Станіславських, Творовських, Боровських і Стословських. Якуб Потоцький із Потоку дав початок магнатській лінії роду (1481—1551), власне Потоцьким герба Пилява. Рід поділявся на три основні гілки: найстарша «Залізна Пилява» (пол. «Żelazna Piława»), «Гетьманська лінія», або «Срібна Пилява» (пол. «Linia hetmańska»/«Srebrna Piława»), «Лінія примасів», або «Золота Пилява» (пол. «Linia Prymasowa»/«Złota Piława»). Гетьманська гілка, тобто гілка срібної Пиляви, була головною, її завжди вважали вищою, аніж примасівська. Представники роду Потоцьких, галицький підкоморій, осадник у Галичині Якуб Потоцький (бл. 1481—1551), полководець Анджей Потоцький († 1660), великий коронний гетьман Станіслав Потоцький «Ревер» (1579—1667) та інші представники родини були вславленими й відважними воїнами, воювали зі шведами, татарами, козаками, мали численні заслуги перед державою. Ця велика родина в проміжку часу від 1667 р. до 1831 р. дала Сейму Речі Посполитої тридцятьох сімох сенаторів.

Після того, як королева Ядвіга у 1387 р. (1388) захопила Белзькі землі, поляки починають інтенсивно заселяти Руські землі. Мазовецький князь Земовит, якому король Ягайло віддав Белзьке князівство, щедро роздавав земельні володіння мазовецькій шляхті в обмін на військову службу, знищуючи українське боярство як суспільну верству. Серед цієї шляхти були й представники роду «Срібна Пилява» Потоцьких.

У травні 1685 р. підстолий коронний (1663), воєвода серадзький (1669), київський (1682 р.), краківський (1683) Фелікс Казімеж (Щенський) Потоцький успадкував від свого батька Станіслава Потоцького «Ревера» (1579—1667) частку белзької землі.

Свою вірність Польській Короні він доводив мечем, воюючи під командуванням Стефана Чарнецького, Станіслава Єжи Себастьяна Любомирського (майбутнього тестя), Яна III Собеського, беручи участь в усіх важливих кампаніях, починаючи від Шведського потопа (1655—1660), московсько-польської війни (1654—1667), командуючи кавалерійським полком у переможній битві під Чудновим (1660), у переможній битві над кримськими татарами під Підгайцями (1698), під час взяття Хотина (1673), проти Османської імперії у Віденській битві під Парканами (1683). Фелікс Казімеж (Щенський) Потоцький прославився не тільки тим, що був безстрашним та вправним воїном щодо ворогів, але жорстоким та безжалісним господарем, який брав активну участь у придушенні народного повстання в Сокальщині 1648 року.

Коронний гетьман Фелікс Потоцький провадив завзяту діяльність у польській політиці — у виборах короля Михайла Вишневецького (1669—1673), саме Потоцький підписав документи на коронацію Яна III Собеського. В останні роки життя короля Яна III часто гостював у нього в Жовкві, Вілянуві, Куликові [9, s. 807—812]. Близькість до короля викликала бажання в усьому наслідувати його, що, імовірно, вплинуло на рішення заснувати нове місто із замком для своєї родини. Татарські набіги все ще залишаються загрозою, «Чорний шлях», по якому вони здійснювали свої спустошуючі набіги, якраз проходив і через Белз та Сокаль, тому місце для закладення замка гетьман Фелікс Потоцький обирає, покладаючись на свій військовий досвід, зважаю-

чи не тільки на прекрасні краєвиди обраної місцини, а й на її фортифікаційні можливості. Він закладає замок у дванадцяти кілометрах від Сокаля, серед важкодоступних, оточених мочарами територій, там, де зливаються річки Західний Буг та Солокія, на землях поселення Новий Двір. Про поселення, яке було свідком заснування замка й міста навколо нього (того міста, яке згодом злилося з Новим Двором), відомо лише те, що вперше його назву згадано в 1613 р. у церковних хроніках сокальських оо. Бернардинів, де під цією датою зазначено, що власник невеликої укріпленої садиби, навколо якої розміщувалися сільські хати, Христофор Тимінський поховав свого сина Войцеха.

Після переселення гетьмана Фелікса Потоцького з родового маєтку матері Софії Калиновської у Тартакові в замок у новому місті, яке він назвав на честь своєї дружини Кристини Любомирської — Кристинополем, це місто починає швидко розбудовуватися довкола замка. Щоб отримати численні економічні привілеї для свого нового міста, в 1692 р. гетьман звертається з проханням до короля Яна III Собеського надати Кристинополю Магдебурзьке право, але, попри всі свої особисті заслуги та родинну впливовість, отримати його він не зміг. Власне цей рік історики вважають початком заснування Кристинополя.

У 1695 р. гетьман закладає монастир оо. Бернардинів із дерев'яним костелом Зіслання Святого Духа, для якого він із базилики св. Климента в Римі привіз частки мощів св. Климента. У 1701 р. син гетьмана Фелікса Потоцького белзький староста Юзеф (Йосип) Потоцький на місці згорілого костелу зводить новий кам'яний храм у бароковому стилі. У кам'яній крипті костелу в 1702 р. був похований гетьман Фелікс Потоцький, у 1723 р. — його син Юзеф Потоцький, пізніше — інші члени родини та деякі бернардини. Юзеф Потоцький був фундатором василіанського монастиря з церквою св. Миколи в м. Белзі.

На сьогодні не відомі рукописні чи графічні відомості щодо первинного вигляду кристинопільського замка, який заклав гетьман Фелікс Потоцький. Відсутні також дані про будь-які перебудови в замку, які зробив Юзеф Потоцький, окрім замовлення в 1705 р. у Монастирі кармелітів босих у с. Черня (гміна Кшешовіце Краківського повіту Малополь-

ського воєводства) двох чорних полірованих мармурових плит, вартістю 162 злотих [10; Подібний опис теж є у 11]. Зі зміною політичної ситуації кристинопільський замок, як і багато інших споруд цього типу, поступово втрачає своє оборонне значення, перетворюючись у звичайну магнатську резиденцію. На відміну від свого батька, Юзеф Потоцький не мав такого насиченого політичного та військового життя. У шлюбі з дочкою львівського старости полковника Яна Цетнера Теофілою (? — 1742) народжується двоє дітей, дочка Антоніна і син Франциск Салезій Потоцький, який прославив містечко Кристинопіль на всю Європу.

20 листопада 1720 р. Юзеф Потоцький відступає Белзьке староство своєму синові Франциску Салезію Потоцькому. Після смерті батька Франциск стає власником (дідичем) Кристинополя. Йому переходить родинний спадок, який охоплював значну частину країни, густо засіяну містами. Завдяки двом одруженням Франциск Салезій Потоцький стає найзаможнішим представником зі всієї родини Потоцьких та найбагатшим магнатом у Польщі. Перша його дружина Софія Жечицька (Rzeczycka), вдова за М. Цетнером, із якою він одружився у 1736 р. (пом. 1741 р., дітей не мали), залишила йому великий статок, друга дочка гетьмана Анна Ельжбета Потоцька з Підгаєць, із якою він одружився 1746 р., була спадкоємицею великого майна, відтак додала значні володіння, принісши в посаг сорок сіл та містечок, зокрема вигаслого роду Ляців. Від свого стрийка белзького воєводи Станіслава Владислава Потоцького, який раптово помирає 1732 р., Франциск Салезій Потоцький перейняв маєтки в Тартакові, Умані, Браїлові, Торговиці, Демидівці, Могильові на Подолі, Тульчині, а також Грубешівське староство (Польща), так само він успадковує всі землі, які належали раніше вигаслому роду Струсів та Калиновських. Придане обох дружин та майно стрийка збільшили й так досить великий статок, він складався з 70 міст та кількохсот сіл, у власності перебувало 400000 людей. Найбагатший магнат Речі Посполитої воєвода Потоцький мав більше влади, аніж король. Він як хотів, так і розпоряджався життям підданих. Без його участі не вирішувалась жодна справа — політична, судова, дипломатична чи релігійна.

Дружина Анна не поступалася пихою та владними амбіціями зарозумілому Франциску Салезію

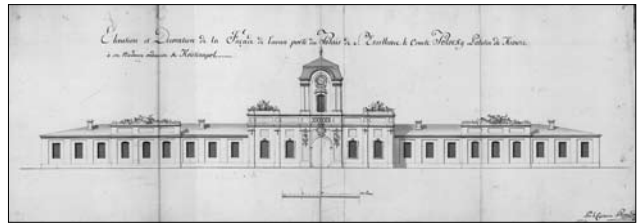
1775 р. зазначено, син Станіслав Щенський очолював якісь роботи з використанням великої кількості цегли (понад 104 тис.), вапна і дерева [17], що може свідчити про те, що палац ще не був завершений або що його перебудовували чи розширювали.

Основна частина. Проект кристинопільської резиденції, який розробив П'єр Ріко де Тіррегайль і який зберігається в архіві міста Кракова, складається з виконаних тушшю та розфарбованих аквареллю генерального плану палацу зі садом, плану житлової частини палацу, фасаду зі сторони в'їзних воріт, фасаду сторони двору, фасаду офісної частини зі сторони дитинця, фасаду зі сторони саду, перерізу житлової частини палацу по головній осі через вестибюль та італійський салон (танцювальна зала), плану й фасаду садового купального павільйону (голландський), плану й фасаду павільйону задоволень люстхаусу, плану й фасаду палацу в с. Переспа та незавершеного плану парку Гайчин [20].

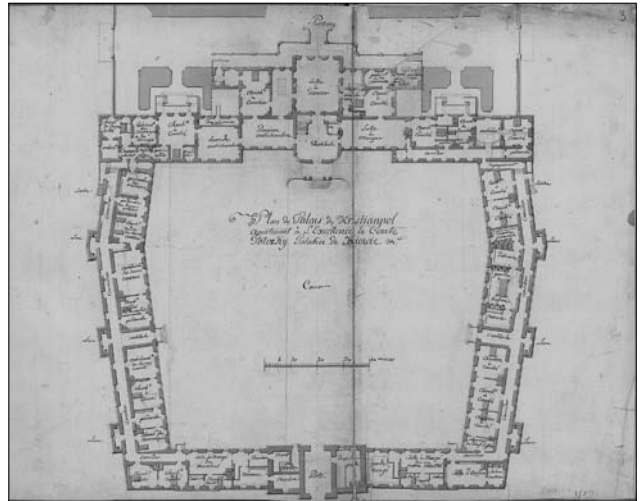
Кристинопільський палацовий комплекс повторює тип багатьох барокових резиденцій, які лежать на одній із композиційних осей міста в східно-західному напрямку, формуючи єдине ціле з містом [1, s. ССХХ; 2, s. 417; 5, s. 54]. Комплекс палацових споруд постає як витягнутий у північно-південному напрямку прямокутник, який умовно розподілено на дві частини. Перший безпосередньо прилягає до ринкової площі міста та складеться з трьох відокремлених дворів (іл. 1). Посередині — передній двір «avant cour», у який заїжджали карети з площі ринку, ліворуч — квітковий сад «Et Jardin Fluriste» з будівлею оранжереї (іл. 1 (F)), праворуч — сховище та возівня (іл. 1 (G)).

Далі по центру містився основний корпус резиденції, розпланований навколо симетричного чотирикутника з трохи зігнутими бічними сторонами, у центральній частині якого утворювалось замкнуте подвір'я «cour d'honneur». Основна споруда резиденції складалася з брамного корпусу, від якого з двох сторін відходили бічні крила (іл. 1 (B, C)), які з'єднувалися з головним корпусом палацу (іл. 1 (A)).

Кожна бічна сторона основної споруди резиденції мала своє функціональне призначення. Брамний корпус із масивною півциркульною вежею оздоблювали рослинний декор та герб Потоцьких (іл. 2, 3). У його лівій частині знаходились канцелярія, кабі-

Іл. 2. Фасад палацу зі сторони в'їзних воріт у м. Кристинопіль, за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 3

Іл. 3. План житлової частини палацу у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 2

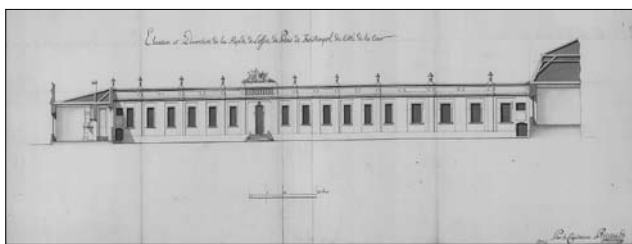
Іл. 4. Фасад зі сторони саду у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 6

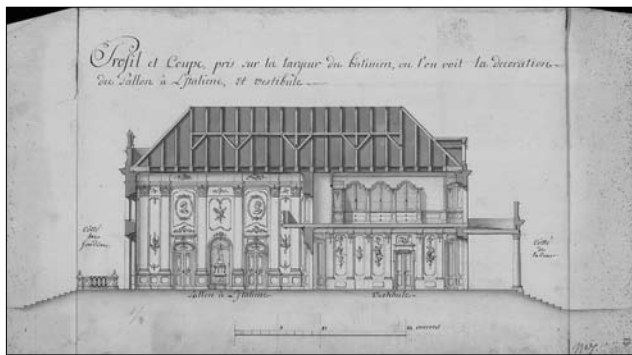
Іл. 5. Фасад зі сторони дитинця у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 5

Іл. 6. Фасад зі сторони дитинця у м. Кристинополі. Світлина, 1918 р.

Іл. 7. Фасад офісної частини зі сторони дитинця у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 5.

Іл. 8. Переріз житлової частини палацу по головній осі через вестибюль та італійський салон у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 7

нет та покої придворного маршалка, праворуч містилась охорона та гвардія Потоцького й алхімічна лабораторія.

Вузькі бічні крила розплановані за галерейною схемою з вестибюлем посередині, з якого є вихід у внутрішній двір. Вікна кімнат та різноманітних служб теж виходили у внутрішній двір.

На головній поздовжній осі, яка проходила через площу ринок, передній двір «avant cour», брамний

корпус, розташовувалася парадна житлова частина резиденції — споруда палацу (іл. 1(А), 3). У його плануванні використано бароковий принцип розкреповки фасаду, коли центральну частину стін виставлено трохи вперед, а інші, навпаки, трохи заглиблено разом з усіма елементами (іл. 4). Частини, які виступають, разом із впалими частинами фасаду створюють ефект просторової ілюзії, ці три виступи на садовому фасаді підкреслено пілястрами з додатковими вікнами та оздобленим посередині фронтоном. Фасад, який виходить у дитинець, по центру підсилено колонним портиком із балконом (іл. 5, 6). Згідно з планом та перерізом бічні крила (іл. 1 (В, С), 7) і парадний корпус у східній частині (іл. 1 (А), 8) були одноповерховими будівлями, лише центральна частина мала другий поверх, розділяючи просторовий об'єм на вестибюль, із якого можна було піднятися в бібліотеку, та балкон для оркестру й балкон над портиком перед вхідними дверима.

З обох сторін чотирикутну з трохи зігнутими бічними сторонами споруду резиденції оточували додаткові економічні будівлі з внутрішніми дворами. Ліворуч знаходилися стайні для верхових та виїзних коней, праворуч — будинок кухні для найманих працівників.

Як пам'ятаємо, місце для закладення замка попередній власник гетьман Фелікс Потоцький обирав, зважаючи на природні оборонні можливості такої місцини, яка розкинулась на утворених річкою Західний Буг та притокою Солокії мочарних землях з осокою й очеретом. На цих складних землях архітекторові П'єру Ріко де Тіррегайлю належало розпланувати сад. Багаті водними ресурсами території він використовує для закладення саду, присвяченого водним стихіям. Сад мав центрально-осеве планування. Він складався з партерної частини, яка прилягала до палацу та трьох поздовжньо-осевих басейнів, що сполучалися між собою (іл. 9).

Із півдня, сходу та півночі сад оточували канали. Північний канал наповнювався природним шляхом водою зі сховища, у яке вода надходила з дрібних потічків та джерел. Його проточність та відведення надлишкової води забезпечував спеціально прокладений через мочарі канал, який впадав у Західний Буг. Канал із півдня, проведений через мочарі, живився водою від річки Солокія. Позаяк сад із палацом перебував на відмітці 103,13 над рівнем моря,

а гирло каналу, яке відводило воду від річки Солокії з півдня, — на відмітці 98,60 над рівнем моря, вода за такого відмінного значення перепаду висоти не могла текти природним шляхом. Отож перед каналом, який проходив із південної сторони саду, було споруджено насосну станцію. Закінчувався канал шлюзом, який регулював рівень води, скидаючи за потреби її надлишки в річку Західний Буг. Його робота забезпечувала постачання води в прямокутний «басейн Нептуна» та функціонування штучного каскаду, розташованого в куті басейну. Канал із північної сторони живив водою інший великий асиметричний басейн, який поділявся на «басейн Марса» і «голландський басейн». Згідно з планом із північної сторони «голландського басейну» був розташований «голландський павільйон».

Вода з басейнів ліворуч та праворуч наповнювала центральний басейн, який складався з прямокутного басейну при партері, великого каналу і басейну овальної форми. Вода з цього басейну за потреби потрапляла в русло річки Буг, перед входом до якої було влаштовано запірну систему. У тих місцях, де басейни перетікають з одного в інший, влаштовано переходи та містки. Окрім того, було видозмінено та укріплено русло річки Буг, для того щоб зорозово щонайдалі продовжити центральну вісь, яка проходила через весь палац, партер на терасі, басейн із «великим каналом» і далі зливалась у перспективі із Західним Бугом (іл. 10).

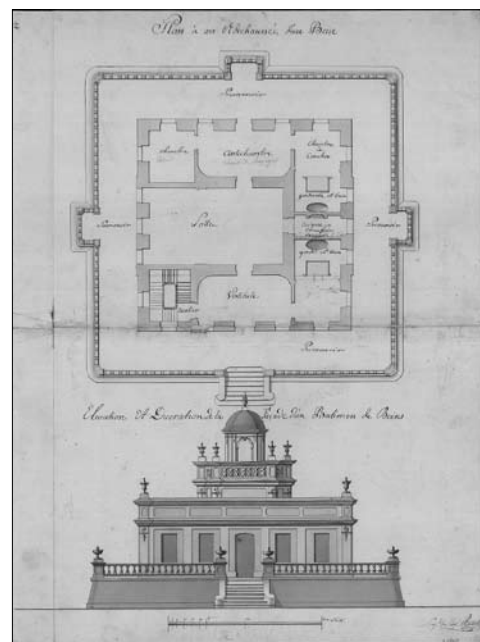
Ліворуч від басейну з «великим каналом» було розташовано асиметричної форми «голландський басейн», який призначався для купання. По його ліву сторону знаходилася споруда, яку на генеральному плані позначено літерою «М» (іл. 1 (М)) як «голландський павільйон», а на плані самої споруди подано під заголовком «купальня» (іл. 11). Це була квадратної форми одноповерхова споруда, оточена галереєю. Вона містила вестибюль, із якого сходи ліворуч вели на дах, прямо був вхід до залу, праворуч — спальня з купальною. Із залу можна було увійти в передпокій та іншу кімнату й спальню з купальною. Піднявшись на дах, можна було прогулюватися та оглядати сад навколо невеликого кіоску, який містився в центрі. Сходами з «голландського павільйону» можна було спуститися в «голландський басейн». Такі ж сходи були влаштовані в басейні перед партерною терасою та «басейном Нептуна».

Іл. 9. Перспектива на палац із сторони саду. Світлина, NAC, PIC_1-U-3239-4, 1918 р.

Іл. 10. Перспектива на палац із сторони Західного Буга. АТ-ОеStA/KA BS I WK Fronten Polen, Krystynopol 4419, 1915—1918

Іл. 11. Голландський павільйон у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 9

Частину території між басейном партеру та овальним басейном уздовж «великого каналу» містився мереживний партер із фонтанами посередині. Іншу частину простору займали боскети різноманітних геометричних форм у вигляді трикутника, паралелограма та чверті кола з розміщеними вздовж каналу лавками. Прямокутні боскети з вигинами по кутах було розташовано в нішах, утворених маленьким каналом, який з'єднував «голландський басейн» із «басейном Марса» та далі з овальним басейном.

З танцювальної зали та спалень господарів, які знаходились ліворуч та праворуч, можна було вийти на садову терасу. З двох сторін її огороджували дугоподібні зелені галереї, до яких нескладно було потрапити зі сторони палацу, входи до них були облаштовані посередині із зовнішньої сторони.

Торці галереї зі сторони басейну замикались невеличкими кам'яними павільйонами (іл. 1 (О)). Фланкування тераси партеру паралельними зеленими галереями формувало куліси, за допомогою яких поставав направлений вид із багатоплановою перспективою. На терасі було влаштовано дві пари партерів, відділені полосами самшиту. Перший, «Compartimens en Broderie», — квадратної форми, обсаджений рабаткою. Другий партер, «Parterres de compartiment», — прямокутної форми, з рабаткою та фонтанами посередині.

Праворуч від тераси розплановано наближений до квадрата боскет, у центральній частині якого розміщений колоподібної форми кабінет із круглим квітником, від якого відходять радіальні промені з деревами в діжках. На певних відстанях по внутрішньому периметру кабінету встановлено лавки. Праворуч у живоplotі боскета прокладено звивисту стежку для прогулянок.

Ліворуч від тераси партеру у формі Андріївського хреста із дерев у діжках — по п'ять штук у кожному ряду — сформовано боскет.

Така нетипова для стилю бароко форма боскетів говорить про впливи на творчість архітектора П'єра Ріко де Тірегайля стилю рококо, який почав захоплювати Галичину.

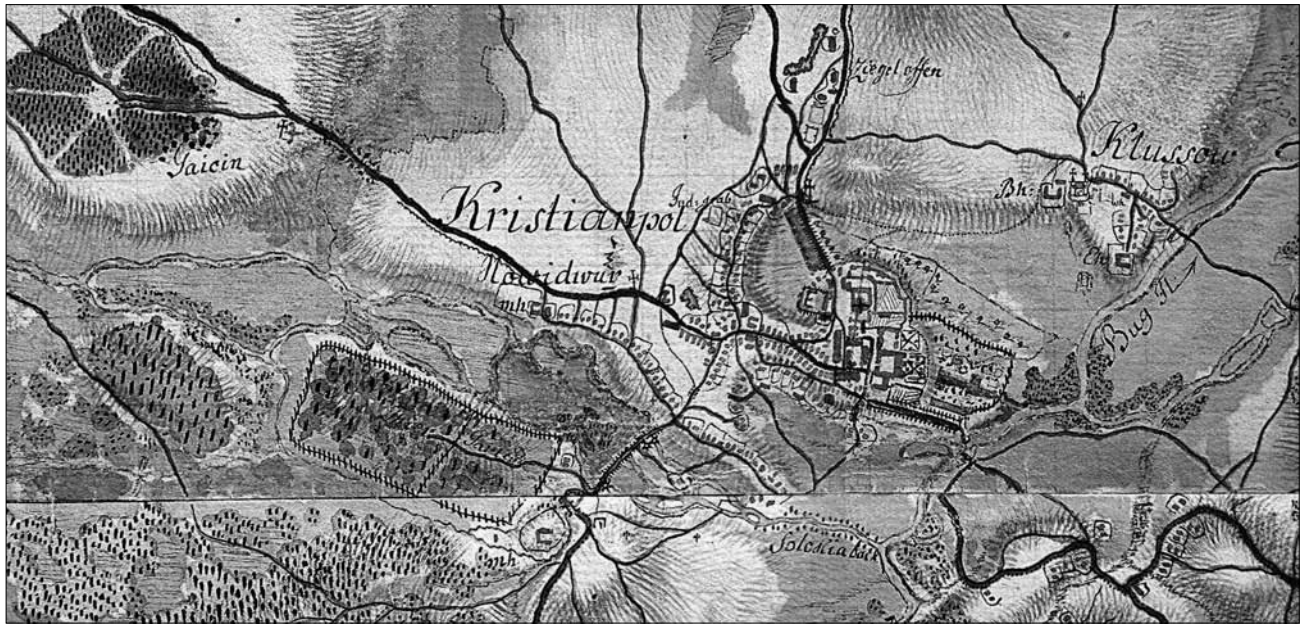
Ліворуч та праворуч від тераси партеру вздовж східних фасадів економічних будівель стайні (іл. 1 (D)) та кухні (іл. 1 (E)) було розміщено півкруглі берсо, які завершувалися сформованими з рослин прямокутними альтанками. У центральній час-

тині берсо містилися зведені з каменю прямокутні павільйони (іл. 1 (I)).

Садові партери, боскети, басейни та канали було оздоблено деревами в діжках. З огляду на тогочасне захоплення цитрусовими рослинами, імовірно, що це були помаранчеві або лимонні дерева, які вирощували та утримували в зимовий період в оранжереї (іл. 1 (F)). Будівлю оранжереї розміщено в замкненому дворі ліворуч «avant cour», де був розбитий квітковий партер «Et Jardin Fluriste» (іл. 1 (F)), оточений рабаткою, яка в середині переривалась скульптурами на п'єдесталах.

Палацовий садово-парковий комплекс у Кристинополі був рукотворним вираженням філософських знань власника і творчих задумів архітектора. Треба зазначити, що власник Кристинополя був прихильником популярної в той час таємної науки алхімічного герметизму (алхімія з астрологією та елементами кабалістики), складної багатоетапної доктрини, за якої удосконалювали не лише метали, а й найголовніше — саму людину (трансмутація). У кристинопільському саду поєдналися квінтесенція епохи бароко — розкриття «таємниць світобудови» та бажання власника продемонструвати трансмутацію людини, міць і владу, достойні короля. Для вияву цих ідей було обрано одну з чотирьох стихій — воду. Мережі каналів і басейнів були функціонально зв'язані між собою, що нагадувало алхімічну реторту. Водяні пристрої становили композиційний центр саду. Вони розташовувалися по осях і сфокусовували видові промені. Вода в кристинопільському саду представлена у всій своїй величч, «басейн Нептуна» був завдовжки 575 старопольських ліктів¹ (342,70 м), його ширина 125 старопольських ліктів (74,5 м). «Басейн Марса» був шириною 75 старопольських ліктів (44,7 м), канали в межах садового закладення мали ширину в 25 старопольських ліктів (14,9 м), довжину в 150 старопольських ліктів (89,4 м). Отже, площа водяної поверхні становила тридцять відсотків від загальної площі саду. Засобами саду відображено значну кількість таких важливих для філософів-герметистів й алхіміків знаків та символів. Геометричним фігурам, із яких склалися елементи саду, було надано особливого, відомого тільки посвяченим у таємні знання значення.

¹ 1 старопольський (так само, як і львівський та галицький) лікоть дорівнював 0,596 м.

Іл. 12. Кадастрова карта 1779—1783 рр. у м. Кристинопіль. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. Josephinische Landesaufnahme, 1763—1787. В IX а 390

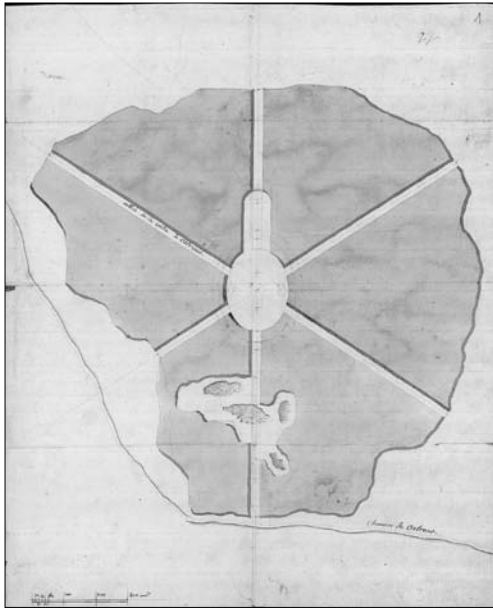
У кристинопільському саду канали слугували алегорією річок, басейни — алегорією морів із морським богом Нептуном і богом війни Марсом. Зорові враження було доповнено слуховими враженнями шуму води, яка вибивалась із надр та спадала униз; такі враження поєднувалися з інтелектуальними інтерпретаціями, пов'язаними з читанням образної алегоричної системи представлених скульптур і з їхнім розміщенням. Розташований на території саду павільйон — це не просто гарна споруда, а храм з особливим сакральним значенням, семантика якого зрозуміла тільки посвяченим. Незважаючи на наповнення саду античними язичницькими морально-філософськими ідеями, у ньому зберігався головний зміст християнського віровчення.

Нааявність звіринців була неодмінним атрибутом барокового саду, оскільки у XVIII ст. полювання стає обов'язковою розвагою аристократії та дворянства. Кількість звіринців і їхні розміри залежали від заможності та суспільного статусу власника. Кристинопільська резиденція була розташована в межах міста, що виключало можливість створення звіринців безпосередньо в її межах. Отож, було створено дві відокремлені паркові зони з різними програмами.

Перша паркова зона, яку на кадастровій карті 1779—1783 рр. [24] позначено як звіринець «Tiergarten» (іл. 12), розташована навпроти місцевості Новий Двір, в оточенні звивистих рукавів

річки Солокія. Від палацу до нього веде дорога через дамбу в напрямку міст Великі Мости та Жовкви. Біля звіринця, на підвищенні, обабіч дороги на м. Великі Мости височіє огорожена споруда, імовірно, мисливський палац або оборонна садиба. Звіринець огорожений, за формою нагадує витягнутий у напрямку захід-схід прямокутник, близько 0,42 км шириною і 1,1 км довжиною, загальною площею близько 0,46 км². Його внутрішній простір поділено огорожею на дві частини — 0,28 км² і 0,15 км², з обох сторін огорожі в північній частині розміщено невеликі кам'яні споруди. Через усю меншу частину звіринця проходить дорога, яка веде від входу до іншої частини звіринця, лише частково заходячи до неї, що дозволяє тваринам перебувати в умовах, наближених до дикої природи. Територія звіринця покрита луками та деревинною рослинністю зі струмками, які відгалужені від річки Солокія та утворюють на всій території невеличкі водойми. Якщо взяти до уваги планувальні особливості, то можна припустити, що цей звіринець швидше за все був влаштований при замку ще за часів гетьмана Фелікса Потоцького. Його використовували не для полювання, а для розведення тварин та спостереження за ними.

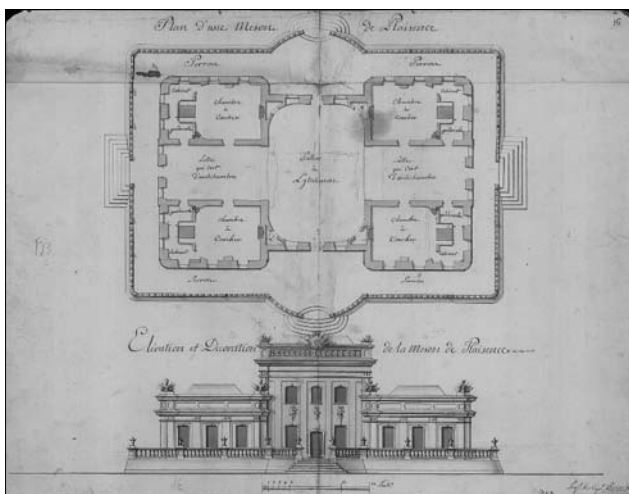
Друга паркова зона, яку на кадастровій карті 1779—1783 рр. [15] (іл. 12) позначено «Gärtchen» (Гайчин), розкинулась поблизу м. Кристинополя

Іл. 13. Парк «Гайчин» за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля

Іл. 14. Кадастрова карта 1861—1864 рр. у м. Кристинополі. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. Galizien und Bukowina. Franziszeische Landesaufnahme, 1861—1864. В ІХ а 387

Іл. 15. План мостхауса у м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 8

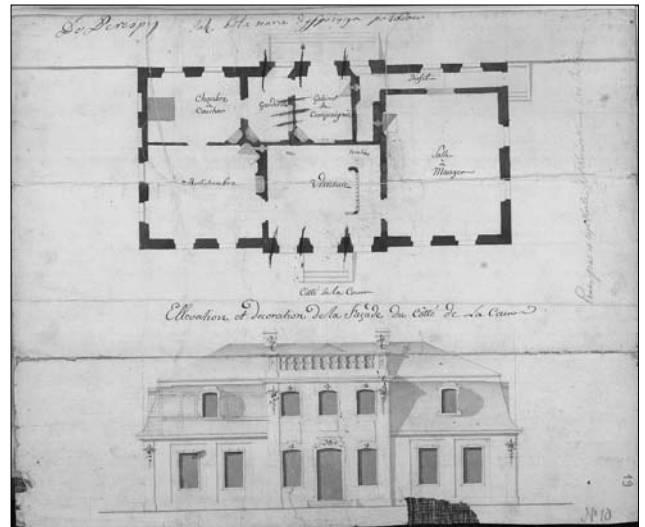
біля с. Острів у напрямку м. Белз. З огляду на те, що топонім цієї місцевості постав на основі слова «гай», можемо міркувати, що невеликий листяний ліс, вірогідно, існував тут раніше. На його основі П'єр Ріко де Тіррегайль розпланував парк у вигляді популярної у XVIII ст. променистої композиції (іл. 13). Складається враження, що креслення було попереднім ескізом, який виконано тушшю з аквареллю в сірій кольоровій гамі. На цьому проекті зоряну композицію утворено вулицями, одна з яких проходить вертикально по центру, інші дві вулиці перетинаються у формі Андріївського хреста, утворюючи шість секторів по 60° із шістьма вулицями, які сходяться до центру. В центрі, на перехресті цих вулиць, на вертикальній осі міститься площа у формі овалу, яка переходить у верхній південній частині у ще більш вузьку площу. В нижній північній частині у двох секторах обіч вертикальної осьової вулиці знаходяться чотири невеличкі водойми вільної форми. На цьому плані не позначено розташування будь-яких архітектурних об'єктів.

На кадастровій карті 1779—1783 рр. [14] (іл. 12) цей об'єкт має відмінності. Його променисту композицію розплановано на основі горизонтальної осі, відповідно хрещаті алей у вигляді андріївського хреста розміщено вертикально. Центральна частина має круглу форму, де в основах двох секторів розміщено три кам'яні споруди, дві з яких огорожено. З півночі парк обведений дорогою на с. Острів, від якої відгалужується ще одна дорога, яка проходить наскрізно через парк і біля с. Острів з'єднується з головною. Дорога до парку підходить і зі сторони с. Острів від костелу Вознесіння Найсвятішої Діви Марії і церкви Св. Арх. Михаїла. На більш пізній кадастровій карті 1861—1864 рр. [15] (іл. 14) цю місцевість позначено як «Czernioszczyzna», планування збережено відповідно до кадастрової карти 1779—1783 рр., лише в центральній частині відсутні кам'яні споруди.

Отож, імовірно проект П'єра Ріко де Тіррегайля був первинним ескізом, який згодом зазнав певних видозмін. Цей парк було призначено для активного відпочинку в природному середовищі, про що свідчать розваги сина Станіслава Потоцького. Молодий спадкоємець після повернення із Парижа 8 травня 1773 р. гучно відсвяткував у Кристинопільському паладі своє 21-річчя, ігноруючи траур по батьках. Того дня в костелі с. Острів одружува-

лось дванадцять селянських пар. Іменинник вшанував своєю присутністю селянські шлюбні, вислухавши разом із двором урочисту Службу Божу. «Кожне подружжя отримало від іменинника пару волів та 100 злотих на почин, чоловіки дістали в подарунок по червоному жупану, зеленому кунтушу та по парі черевиків, а жінки — черевички, спідниці, корсети та прегарні чепці. Щедрість молодого пана так контрастувала із пихатістю його батьків, що прості люди одразу його полюбили. Після роздачі подарунків 8000 запрошених та непроханих гостей, а також молодята поїхали на фестини до Гайчина, лісу неподалік Нового Двору. Це за кілька днів до свята в лісі поставили альтанки, розмаїті павільйони та навіть стайні для коней на випадок негоди. У величезній польовій кухні засмажили чотирьох баранів. Щедрий пан виставив шість діжок медовухи і великий бутель горілки, а також дванадцять діжок меду. Місцева шляхта бавилася пліч-о-пліч із селянами, чого дотепер в історії м. Кристинополя не траплялось. Станіслав жбурляв гроші й тішився, як дитина, дивлячись на жадібний мурашник коло своїх ніг. Для того аби розважити пана, влаштували різноманітні конкурси з грошовими призами. На вершечку високого стовпа прив'язали пару черевиків, вбрання, шапку, пляшку вина і 100 злотих. Щоби дістати нагороду, треба було зіп'ятись нагору та власноруч відв'язати мішечок із подарунками. Дівчата стрибали наввипередки в мішках, і переможницею цих перегонів вважали ту, якій вдавалося відв'язати призами» [2, s. 335—336].

До альбому планів, які розробив П'єр Ріко де Тіррегайль для Кристинопільської резиденції і які зберігаються в Краківському архіві, входить план мостхаусу (іл. 15), який не зазначено на генеральному плані. Імовірно, що ця споруда могла бути розміщена в парку Гайчин. За архітектонікою ця споруда схожа до «голландського павільйону»-купальні. Це прямокутна, хрещато розпланована споруда, у вигляді великого павільйону з пероном, який по периметру прикрашено балюстрадаю з кам'яними вазами та із входами з чотирьох сторін. На повздовжній осі по центру міститься італійська зала, на поперечній осі ліворуч та праворуч розташовані кімнати передпокоїв, із яких можна увійти до спалень, розміщених у кутах будівлі. Кожна спальня має відокремлену гардеробну з окремим виходом та кабінет.

Іл. 16. План і фасад палацу «Côté de la Cour» у с. Переспа біля м. Кристинополя за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів, м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 10

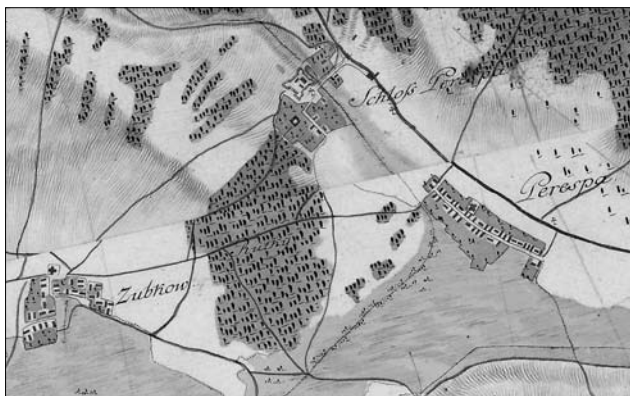

Іл. 17. Палац у с. Переспа. Після перебудови. Світлина, 1939 р.

Місцем відпочинку власника від галасливого, сповненого розкошів та розваг кристинопільського життя, був палац «Côté de la Cour» у с. Переспа (іл. 16). Авторство цього проекту теж приписують П'єрові Ріко де Тіррегайлю. Це одноповерховий палац, з похилим дахом, конструкція його скату складається з двох частин — верхньої, похилої, і нижньої, більш крутої. У цьому більш об'ємному горіщі — мансардному поверсі влаштовано приміщення з вікнами. До палацу можна було увійти з головного входу і з протилежної сторони фасаду. Піднявшись трьома сходинками, відвідувач потрапляв до вестибюля, де було розміщено сходи на другий поверх, праворуч розташувалась їдальня «Salla á Manger» з виходом у буфет «Buffet», який мав вхід ще й із двору праворуч. Ліворуч від вестибюля містився вхід до передпокою «Antichambre», з якого було облаштовано вхід у спальню — з виходом у гардеробну, далі в

Іл. 18. Палац у с. Переспа, зі сторони саду. Світлина, 1915 р.

Іл. 19. Замок у с. Переспа на Josephinische Landesaufnahme, 1763—1787. В ІХ а 390. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien

кабінет «Gabinet de Compaigrie». Кабінет мав окремий вхід із двору. План мансардного поверху не зображений (іл. 17, 18).

Відповідно до кадастрової карти 1779—1783 рр. (іл. 19) у с. Переспа за межами села на відстані близько одного кілометра розкинулись три окремо розміщені огорожені території з комплексом споруд. На пагорбі височів замок, оточений оборонними мурами у вигляді чотирикутника з bastionami, у дитинці якого був розташований палац із двома кам'яними спорудами. Замок оточували ліси, у них брала свій початок річка Острів, із якої біля північно-східної оборонної стіни замка влаштовано водойму із садом та кам'яною спорудою. Площа цього садового закладення складала близько 0,05 м² і була обведена огорожею.

Навпроти південно-східної стіни замка було облаштовано площу у формі квадрата, у її центральній частині встановлено хрест. До площі прилягала ще одна огорожена ділянка із садом, загальною площею 0,07 м². Уздовж її бічних сторін було розміще-

но кам'яні споруди. Навпроти розкинулась ще одна огорожена ділянка із садом, загальною площею 0,09 м², яка зі сторони с. Зубків ішла вздовж лісу Рутки (Rutky) та підходила до північно-західного оборонного муру замка. На території цієї ділянки, окрім двох окремих кам'яних споруд, зображено кам'яну споруду із замкненим внутрішнім двором.

Висновки. Палацовий садово-парковий комплекс у м. Кристинополі, який спроектував і побудував П'єр Ріко де Тірегайль для київського воєводи Францішека Потоцького, став справжньою архітектурною перлиною свого часу. За розмахом і багатством резиденція була гідна самого короля, рукотворна пісня в камені, і кожне слово цієї пісні було на честь київського воєводи.

1. Świekowski E. *Plany zamku Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu nad Bugiem w powiecie Sokalskim*. Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce. Warszawa, 1907—1912. Т. 8.
2. Czerniecki J. (1939). *Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol* (Рр. 45—46). Kraków.
3. Mańkowski T. *Architekt — Pierre Ricaud de Tirregaille*. Wrocław, 1948.
4. Kowalczyk J. *Pierre Ricaud de Tirregaille — architekt ogrodów i pałaców*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. 1988. Т. 33. Z. 4.
5. Aftanazy R. *Dzieje rezydencjina dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1995. Т. 6.
6. Ciolek Gerard. *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady, 1978.
7. Majdecki Longin. *Historia Ogrodów*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. Т. 1: *Od starożytności po Barok*.
8. Bogdanowski Janus. *Polskie ogrody ozdobne*. Warszawa: Arkady, 2000.
9. Przyboś A. Potocki Feliks (Felicjan, Szczęsny) Kazimierz h. Pilawa (zm. 1702). *Polski Słownik Biograficzny*. W Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983. Т. XXVII/4. Zeszyt 115.
10. *Achivum Karmelitów Bosych w Czernej*. Rkps 322. S. 114; Rkps 323. S. 294.
11. *Центральний державний історичний архів в Києві*. Ф. 49. Оп. 1. С. 2127.
12. Wątroba P. Pierre'a Ricauda de Tirregaille'a nieznanzy plan założenia pałacowo-parkowego księżnej Eleonory Michałowej Czartoryskiej w Wołczynie. *Ikonotheka*. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. № 14.
13. *Archiwum Narodowe w Krakowie*. Plan pałacu Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu oraz pałacyku w Perespie. Archiwum Potockich w Krzeszowic. Sign. 3137. 29/635/0/14/3137.

14. *Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien*. Josephinische Landesaufnahme, 1779—1783. B IX a 390.
15. *Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien*. Galizien und Bukowina. Franziszeische Landesaufnahme, 1861—1864. B IX a 387.

REFERENCES

- Swieykowski, E. (1907—1912). Plans of the castle of Franciszek Salezy Potocki of the Kyiv voivode in Krystynopol on the Bug in the Sokalski powiat. *Reports of the Commission for the Study of the History of Art in Poland* (Vol. 8). Warsaw [in Polish].
- Czernecki, J. (1939). *Little King in Rus and his capital Krystynopol*. Krakow [in Polish].
- Mankowski, T. (1948). *Architect — Pierre Ricaud de Tirregaille*. Wroclaw [in Polish].
- Kowalczyk, J. (1988). Pierre Ricaud de Tirregaille — architect of gardens and palaces. *Architecture and Urban Planning Quarterly*, 4 (Vol. 33) [in Polish].
- Aftanazy, R. (1995). *The history of the residence of the former frontier of the Commonwealth* (Vol. 6). Warsaw [in Polish].
- Cioiek, G. (1978). *Polish gardens*. Warsaw: Arkady [in Polish].
- Majdecki, L. (2008). *Garden History. From antiquity to Baroque* (Vol. 1). Warsaw: PNS Publishing House [in Polish].
- Bogdanowski, J. (2000). *Polish decorative gardens*. Warsaw: Arkady [in Polish].
- Przybos, A. (1983). Potocki Feliks (Felicjan, Szczesny) Kazimierz count Pilawa (d. 1702). *Polish Biographical Dictionary* (Vol. XXVII/4, issue 115). Wroclaw; Warsaw; Krakow; Gdansk; Lodz: Ossolinski National Institute, Publisher of the Polish Academy of Sciences [in Polish].
- Archive of Discalced Carmelites in Czerna*. Manuscript 322 (P. 114); Manuscript 323 (P. 294) [in Polish].
- Central State Historical Archives in Kyiv* (St. 49, desc. 1, p. 2127) [in Ukrainian].
- Watroba, P. (2000). Pierre Ricaud de Tirregaille unknown plan of establishing the palace and park princess Eleonora Michaiowa Czartoryska in Woiczyn. *Ikonotheka. Works of the Institute of Art History at the University of Warsaw*, 14, 42 [in Polish].
- National Archives in Krakow*. Plan of the palace of Franciszek Salezy Potocki of the Kyiv voivode in Krystynopol and the palace in Perespa. *The Potocki Archives in Krzeszowice*. Sign. 3137. 29/635/0/14/3137 [in French].
- Czernecki, J. (1939). *Little King in Rus and his capital Krystynopol*. Krakow [in Polish].
- National Archives of Austria*. Kriegsarchiv. Josephinische Landesaufnahme, 1763—1787. B IX a 390 [in German].
- National Archives of Austria*. Kriegsarchiv. Galicia and Bukovina. Franziszeische Landesaufnahme, 1861—1864. B IX a 387 [in German].